

91.YILINDA SARIKAMIŞ TAARRUZU
The Sarıkamış Attack at 91th Anniversy

Dr. İsmail EYYÜPOĞLU*

ÖZET

29 Ekim 1914 tarihi Osmanlı Devleti'nin Rusya'nın Karadeniz'deki limanlarını bombalayarak fiilen I.Dünya Savaşı'na girdiği tarihtir. Çarlık Rusya'sı da Osmanlı'nın bu saldırısına Kafkaslarda cevap verdi. Ancak bu hiçte beklenildiği gibi güçlü bir karşılık olmadı. Çünkü Rus ordusu ağırlıklı olarak Avrupa cephesinde savaşmakta idi. Kafkaslardaki askeri gücü oldukça azdı. Örneğin sadece Sarıkamış'ta iki tabur askeri bulunmakta idi. Başkomutan Vekili Enver Paşa, yıldırım taarruzla bölgedeki zayıf Rus varlığını ortadan kaldırmak istedi. Taarruz planı zamana karşı hazırlanmıştı. Sarıkamış'ın stratejik önemi o kadar da fazla değildi. Burada önemli olan Kars ve onun ötesi idi. Asıl amaç ilk etapta Hazar Denizi'ne kadar olan bölgeyi, Türk ordularının hakimiyeti altına almaktı. Taarruz planının adı "Sarıkamış ihata taarruzu" idi. Osmanlı ordusunun lojistik desteği ve ekipmanı iyi durumda değildi. Mevsim kış idi ve oldukça ağır geçmekte idi. İşte bu noktada zamana karşı verilecek mücadelenin önemi artmakta idi. Sarıkamış alınrsa Osmanlı Ordusu bir nebze olsun dinlendirilebilecekti. Bu taarruzu Osmanlı Devleti başarı ile tamamlayamadı. Savaş esnasında ölen askerler kadar ağır kış şartları karşısında da bir çok kayıp verildi. Bu taarruz günümüzde de birçok yönüyle tartışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sarıkamış, Taarruz, Enver Paşa, Osmanlı Devleti, Rusya.

ABSTRACT

The date of 29 th October 1914 is the one when Otoman Empire took part in the First World War actually, by bombing the ports of Russia in Black Sea.The former Empire of Russia give response to this attack of Otoman Empire. But, this was not a strong attack all as it was expected. Because Russian Army had fought heavily in Europe frontier. The military force in Caucaions was fairly low. Forinstance, only in Sarıkamış, there were two battalion soldier. Vice of Head Commander Enver Pahsa wanted to do away with the existence of weak military of Russian with a sudden attack. The plan of attack was prepared in terms of the time. Strategic importance of Sarıkamış was not very much. The most important point here was Kars and beyond it. The main purpose

* Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi

was to take under the region up to Hazar Sea domination of Turkish Army firstly. The name of the attack was “ Sarıkamış İhata Attack”. Logistics support and equipment of Otoman Army was not good at all. It was winter and was very severe. In this point the importance of the struggle which would be given against time was very important if Sarıkamış is taken, Otoman Empire couldn't complete this attack well. A great number of soldiers were lost in heavy winter conditions as well as willed during the war. This attack led to a great number of speculations in our present day.

Keywords: Sarıkamış, Attack, Enver Pahsa, Otoman Empire, Russia

I.Dünya Savaşı'nın çıkış sebebi üzerinde değişik spekülasyonlar yapılmaktadır. Avrupa'da başlayıp sonra dünya'nın geri kalanını da içine alacak olan bu savaşın, var olan dengeleri tümünden sarstığı ve yeni kamplaşmalara yol açtığı bilinen bir gerçektir¹. Ekonomik dengesizlik, sömürge yarışı ve Avrupa diplomasisindeki çözümsüzlük, bu savaşın en önemli etkeni olmuştu². Avrupa'daki kamplaşma İtilaf ve İttifak bloklarını doğurmuştu. İtilaf blokunun başını İngiltere çekerken İttifak blokunun da başında Almanya bulunmakta idi³.

Osmanlı Devleti, büyük bir risk olarak, Almanya'nın yanında I.Dünya Savaşı'na katıldı⁴. Goeben ile Breslau isimli iki Alman savaş gemisinin Osmanlı karasularına girmesi ve Osmanlı hükümetinin bu gemilere el koyarak 29 Ekim 1914'te Rus limanlarını bombalaması ile birlikte Osmanlı devleti resmen bu savaşta yer almış oldu⁵. “1914 Ekim'inden İngiliz donanmasının Çanakkale boğazını bombardımana tutup, sonra da İstanbul'a doğru yola çıktığı 1915 Şubat'ına kadar Osmanlı Orduları yenilgi üzerine yenilgiye uğramışlardı”⁶.

¹ Fransa, Alsace-Lorraine'i geri almak istiyordu. Bu ise ancak Almanya'nın yenilgisi ile olanaklı idi. İngiltere, Prusya militarizmini yıkmak ve Avrupa güç dengesine Almanya'nın yönelttiği tehdidi ortadan kaldırmakta kararlı idi. Bu da Almanya'nın yenilgisini gerektiriyordu. Almanya ise en tutkulu savaş amaçlarına sahipti. Avrupa'da başat güç olmak ve yeryüzünde İngiltere'nin yerini almak istiyordu. Oral Sander, Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e, Ankara, 1989, s.248.

² Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi, I, İstanbul, 1976, s.1-8.

³ Sander, s.250-251.

⁴ Osmanlı Devleti'nin Alman ittifakından beklentileri şunlardı: “a-Bekasını devam ettirmek, toprak bütünlüğünü korumak ve doğu Anadolu'yu elinden çıkarmamak b-Arap yarımadası ve Suveys kanalı bölgesindeki durumunu kuvvetlendirmek c-İslam aleminin liderliğini sürdürmek d-Devletin kaybettiği itibarını yeniden kazandırmak için İran, Azerbeycan ve Türkmenistan'daki bütün Türkleri birleştirmek e-Bloklararası çatışmada devleti yalnız bırakmamak” şeklinde özetlenebilir. Veli Yılmaz, I.Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar, İstanbul, 1993, s.69-70.

⁵ Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi, I, s.248.

⁶ David Fromkin, Barışa son veren Barış, (çev:Mehmet Harmancı), İstanbul, 1989, s.109.

Sarıkamış Taarruzu ile ilgili olarak resmi kayıtlarda yer alan veriler ve yabancıların bunlara yaptıkları yorumlar ile hatıratlarda anlatılanlar arasında tutarsızlıklar bulunmaktadır. Ordu komutanlığını üstlenecek olan Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın sadece bir asker olarak değil aynı zamanda dönemin siyasi aktörlerinden biri olması da yapılan eleştirilerin dozunun da artmasına sebebiyet verecekti.

Doğu cephesinde harekât, 1 Kasım 1914 günü Rus ordusunun sınırı geçmesi ile başladı. Bu cephedeki Türk III.Ordu Kumandanlığı'nın toplam gücü 189.562 insan 60.877 hayvandı⁷. Silah, cephane, malzeme ve iâşe çok noksandı⁸. Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa idi. IX. ve XI. Kolordularla aşiretlerden kurulu İhtiyat Süvari Kolordusu, II.Nizamiye Süvari Tümeni ve Van Jandarma Tümeninden kurulu idi. Rus Ordusu'nun Kumandanı ise Kafkasya Genel Valisi Waranzof Dachkof idi. Genel Vali hasta olduğu için onun askeri yardımcısı General Michlayevski orduyu yönetiyordu. Ne var ki ordunun Kurmay Başkanı General Yudenîç her işte Genel Validen karar almakta olduğu için ordunun yönetiminde karışıklık olmakta idi. Kafkaslardaki Rus ordusu da şöyle konuşlanmıştı: Sahil Grubu (bir tugay) Batum'da, I.Kolordu Sarıkamış-Oltu yöresinde, Erivan Grubu (IV.Kolordu) Erivan dolaylarında, Türkistan Kolordusu ve Sibiryâ Kazak Süvari Tugayı Tiflis'te ihtiyatta. Bunlardan başka Rusların İran'da da bir kolorduları vardı⁹.

İki tarafın askeri gücünü karşılaştırdığımız zaman da sayısal değer olarak Rus ordusu daha ağır basmakta idi. Buna göre cephedeki Rus Ordusu 100 piyade taburu, 117 süvari bölüğü, 256 top, 15 istihkâm bölüğünden oluşmakta idi. Türk kuvvetleri 100 piyade taburu, aşiretler hariç olmak üzere 28 süvari bölüğü, 160 top ve 8 istihkâm bölüğünden ibaretti. Türk tümenleri 9, Rus tümenleri 16 taburlu idiler. Yan ve gerilerdeki kuvvetlerle Rus Ordusu 42 tabur, 89 süvari bölüğü ve 94 top daha fazla idi¹⁰.

1 Kasım'da Rus ileri harekâtı başladı. Hasan İzzet Paşa, Rus ilerlemesi karşısında pek ciddi bir tedbir almamıştı. Onun fikrine göre Rus ordusu Erzurum önlerinde karşılanmalı idi. Ancak ilerleyen Rusların güçlü birlikler olmadığı. Dağınık bir vaziyette oldukları Başkomutanlık Vekâleti'nden anlaşılınca III.Orduya Rusları ezme emri verilmişti. Bunun üzerine ilerleyen Ruslara karşı

⁷ İsmet Görgülü, On Yıllık Harbin Kadrosu, Ankara, 1993, s.101.

⁸ "Mevcutun altı aylık iâşesi için 88.000 ton buğday, çavdar ve arpaya ihtiyaç olmasına karşılık, ordu ambarında ancak 1250 ton hububat vardı." Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa, III, İstanbul, 1978, s.100.

⁹ Fahri Belen, 20nci Yüzyılda Osmanlı Devleti, İstanbul, 1973, s.217.

¹⁰ Belen, s.217.

Türk taarruzu başlamış, Ordu Kumandanının fazlaca tedbirli tutumu ve hatalı cephe yönetimine rağmen kısmi başarılar elde edilmiş ancak, Rus birliklerinin tam olarak imhası mümkün olamamıştır. Tarihe Köprüköy muharebesi olarak geçen bu savaşta böylece büyük bir fırsat kaçırılmıştı¹¹. Bu mücadeleden iki gün sonra Türk kuvvetleri, Başkumandanlık Vekâleti'nin ısrarlı tutumu ile Azap mevkiinde Rusların üzerine yeni bir saldırı başlattı. Saldırıda Türk birlikleri çok fazla kayıp vermesine rağmen, Rusları geri çekilmek zorunda bıraktı. Ancak Türk Ordusu yine düşmanı takip etmek yerine geriye çekildi¹².

Köprüköy ve Azap muharebelerinin sonuçları Türk Ordusu açısından pek de başarılı geçmemiştir. Bu süreçte iki haftalık bir zaman kaybı yaşanmış ve bir çok Türk askeri şehit olmuş, moral bozulmuş ve komuta kademeleri arasında da güvensizlik ortaya çıkmıştı¹³. Ordu savaşın başından beri böyle perişanlık görmemişti. IX.Kolordu Kumandanı Ahmet Fevzi Paşa, Ordu kumandanı ile yaptığı görüşmede iyi bir hareket yapılmadığını bildirmiş, sözlerine harbe erken girildiğini de eklemiştir. Bu söz harbin sonucu hakkında kötümserlik sayılarak Fevzi Paşa emekliye sevk edildi¹⁴.

Doğu Cephesindeki bu keşmekeşlik devam ederken, Türk Başkumandan Vekili Enver Paşa ve Almanya yeni bir savaş planı üzerinde çalışmaya başladılar. Avrupa'da savaşın mevzi harbine dönüşmesi ve Galiçya'da Avusturyalıların Ruslar karşısında zor durumda kalmaları üzerine Enver Paşa, müttefiklerinin Avrupa'daki yükünü hafifletmek için –Alman Başkomutanlığı'nın da etkisiyle- Doğu Cephesinde Rus kuvvetlerinin imhasını hedef alan, büyük ölçüde kuşatıcı bir taarruza karar verdi¹⁵.

Başkumandan Vekili Enver Paşa ile Kurmay Albay Hafız Hakkı büyük kuşatma harekâtı düşüncesine kendilerini tamamen kaptırmış bulunuyorlardı. Berlin'de bulunan Türk askeri ateşesinin Hindenburg karargahından Ruslar hakkında gönderdiği raporda “Rusların berkitilmiş mevzilerine taarruz etmenin yararsız olduğu, Ruslara karşı en etkili hareketin kuşatma olacağı bildirilmişti. Bu raporda Enver Paşa'nın düşüncelerini desteklemiştir. Türk Başkumandanlığınca hazırlanmakta olan taarruz planına göre, Hindenburg'un VIII.Alman Ordusu ile 26-28 Ağustos 1914 tarihinde sayıca üstün, iki Rus

¹¹ Yavuz Özdemir, Bir Savaşın Bilinmeyen Öyküsü, Erzurum,2003, s.127.

¹² Özdemir, s.124.

¹³ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3ncü Ordu Harekâtı, I, Ank., 1993, s.322.

¹⁴ Belen, s.221.

¹⁵ Görgülü, s.101.

ordusuna karşı Tannenberg¹⁶ dolaylarında kazandığı imha muharebesinin bir benzeri, bu kez, Sarıkamış dolaylarında tekrarlanacaktı¹⁷.

Almanya tarafından bir kuşatma hareketi konusunda verilen desteğe rağmen Enver Paşa'nın savaşta uygulayacağı plan üzerinde tam bir fikir birliği sağlanamamıştı. Hatta yapılacak taarruzun erken olduğunu savunanlar vardı¹⁸.

Bütün bunları bir kenara bırakan Enver Paşa ve Alman kurmay heyeti kafalarında tasarladıkları planı gerçekleştirmek için harekete geçtiler. Sarıkamış'ı kuşatma planı İstanbul'da hazırlandı. Erkân-ı Harbiye Umum Vekâleti'nin üst düzey yetkililerinden olan Albay Hafız Hakkı arazi üzerinde incelemeler yapmak üzere cepheye gönderildi. O, bir kolordu ile Sarıkamış'ın doğusuna ilerleyerek Rus ordusunun kar kalesine çekilmesini önlemeyi uygun bulmuştu. Hafız Hakkı'dan sonra Enver Paşa ile Erkân-ı Harbiye Umum Vekâleti İkinci Başkanı General Bronzart, Harekât Şubesi Müdürü Feldman 14 Aralık 1914'te Erzurum'a gelmişlerdi¹⁹.

Enver Paşa, taarruzun bahara bırakılmasını öneren III.Ordu Kumandanı Hasan İzzet Paşa'yı görevinden alarak, III.Ordu Kumandanlığını kendi üzerine aldı. 22 Aralık 1914-5 Ocak 1915 tarihleri arasında cereyan eden Sarıkamış savaşlarında Türk Ordusunun uyguladığı plan şöyle idi: Bir kolordu ile düşmanın cepheden tespitini, iki kolordu ile kuzey kanadından kuşatılarak düşman cephesinin 30-35 km. gerisindeki Sarıkamış'ın ele geçirilmesi ile büyük düşman kuvvetlerinin imhasını öngörüyordu²⁰.

Taarruza geçecek ordunun ikmal sistemindeki bozukluk, yapılması düşünülen yıldırım taarruzun başarısını önemli ölçüde etkileyecek türdendi. I.Dünya Savaşı'nda İran Cephesi'nde Osmanlı Ordusu içerisinde istihbarat örgütü olan Teşkilat-ı Mahsusa ile birlikte çalışan Alman Subayı Paul Leverkuehn o günleri anlatırken; Ordunun ihtiyaçlarının Ereğli-Ulukışla demiryolu üzerinden çok sayıda boğazla kuzeybatı Torosları aşırp Kayseri'ye ve

¹⁶ Savaşın birinci yılında, itilaf ve ittifak devletleri arasında cereyan eden üç büyük savaştan birisi Sarıkamış savaşıdır (Diğerleri doğu Prusya'da Tannenberg ve Paris civarlarındaki Marn'dır). Sarıkamış Tannenberg ve Marn savaşları arasında coğrafi düzeyde bazı benzerlik ve farklılıklar vardır. Her üçü de büyük nehirlerin kıyısında cereyan ederken Marn ve Tannenberg savaşları ovada Sarıkamış savaşı ise son derece arızalı, 2000-3000m yüksekliğindeki dağlarla kaplı bir bölgededir. Sarıkamış'ın planı görünüşte mükemmel bir plandır fakat şartlara göre bu plan ezbere çizilmiştir bölgenin iklim ve arazi şartlarına uymayan bir plandır. Mahmut Boğuşlu, 1.Cihan Harbi, İstanbul 1997 s.75-76.

¹⁷ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3ncü Ordu Harekâtı, I, s.349.

¹⁸ Fromkin, s.110.

¹⁹ Belen, s.221.

²⁰ Görgülü, s.101-102.

oradan da Sivas-Erzincan üzerinden Erzurum'a ulaşan yaklaşık 700 km.lik uzun bir yoldan sağlandığını ifade etmektedir. Bununla birlikte önemli irtifa farkı, yolun kalitesizliği nedeniyle, bazen göçen kayaların altında kalındığı bazen de yoldaki kum fırtınasına maruz kalındığı için ikmalin güçlük ve eksiklerle yapıldığını aktarmakta idi²¹.

Erzurum'a gelen Enver Paşa'da cepheyi gezince askerlerin ihtiyaçlarının tam olarak karşılanmadığını gözleri ile gördü. Asker perişan bir vaziyette idi. Görüştüğü askerlere ümitvar sözler söyledi daha sonra da orduya uzun bir emir yayınladı: Emir şöyle idi:

“Askerler hepimizi ziyaret ettim. Ayağınızda çarığınız, sırtınızda paltonuz olmadığını da gördüm. Lakin karşımızdaki düşman sizden korkuyor. Yakın zamanda taarruz ederek Kafkasya'ya gireceğiz. Siz orada her türlü nam ve nimete kavuşacaksınız. Alemi İslam'ın bütün ümidi sizin son bir himmetinize bakıyor. İlh”²²

Kışın şiddetle hüküm sürdüğü bu mevsimde taarruza geçmenin doğru olmadığını Enver Paşa'ya defalarca ifade edilmişse de O fikrinde ısrar etmişti. Ordu erkânını gençleştirmiş ve kumandanlıklara genç paşaları atamıştı²³. Hatta üst düzey Alman Subaylarının bazıları –Liman Von Sanders'de bunların arasındadır- gerek savaş planı gerekse ordunun ihtiyaçlarının karşılanması konusunda çekinceleri olduğunu Enver Paşa'ya ifade etmişlerdi. Enver Paşa'da Kafkas Cephesi'ne gitmek hususunda kararlı olduğunu, gerekli hazırlıkların tamamlanmasına çalışıldığını, harekâtın krokisinin ortaya çıktığını ifade etmişti. Ona göre Rusların Lehistan (Polonya)'da kötü duruma düşmüş olmaları Kafkasya'daki kıtalarını takviye etme ihtimalini ortadan kaldırmıştı²⁴.

Anlaşılabileceği üzere gerek Enver Paşa ve gerekse müttefikleri taarruz hususunda hemfikirlerdi. Ancak plan ve zamanlama konusunda tartışmalar yaşanmakta idi. Enver Paşa bunun hızlı bir şekilde yapılmasına taraftardı.

22 Aralık 1914'te taarruz başladı. Taarruzun ilk safhasında Türk ordusu bazı başarılar kazandı. 25/26 Aralık'ta Bardız* Türk Ordusunu ağırlamakta idi. Sarıkamış'a yaklaşmıştı²⁵. Rus Ordusu Oltu'dan geriye doğru çekilirken Türk birlikleri bir çok zorlukla uğraşmaya devam etmekte idi. Karlı ve buzlu yerlerde dik yamaçlar açılıyor ve bazı dar yerlerde birerli kol halinde ilerlenebiliyordu.

²¹ Sonsuz Görevde Nöbet, Paul Leverkuehn'in Anıları, (Çev: Zekiye Hasançebi), İst.,1998, s.20.

²² Kaymakam Şerif Bey, Sarıkamış İhata Manevrası, (Yay.Haz: Murat Çulcu), İst., 1998, s.160.

²³ Faik Tonguç, Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subay'ın Anıları, İstanbul, 1999, s.27.

²⁴ Özdemir, s.176.

* Erzurum'un Şenkaya ilçesine yakın bir yerleşim birimidir.

²⁵ Belen, s.222-224.

Bastıkları yerde kar kabarıyor, ezdikleri yerler kayıyordu. Bütün askerin en az bir gün dinlenmeye ihtiyacı vardı. Bronsart Paşa bu konudaki tekliflerini Enver Paşa'ya sunmasına rağmen bu pek kabul görmedi. Enver Paşa'da Hafız Hakkı Bey gibi Rusların hiç savaşmadan kaçacağını düşünmekte idi. Amacı Rusların Kars'a çekilmesini önlemektir. Halbuki Savaşmadan kaçmak Rusların aklına bile gelmemiştir. Türk IX.Kolordusunun Bardız'dan Sarıkamış'a yürüyün iki tümeni yolda fazla güçlük çekmediler. Sağda yürüyen 29.Tümen 25 Aralıkta güneş batarken Sarıkamış'ın kuzeybatısında Rus birliklerini mevzilerinden söküp atmıştı²⁶.

Ruslar 25/26 Aralık'ta Sarıkamış'ta güçsüz bir halde idi. Sadece iki Rus taburu bulunmakta idi. Bu iki tabura karşılık iki Türk tümeni Sarıkamış'a girmek üzere idi²⁷. Enver Paşa Sarıkamış'a girmek istiyordu. Ancak IX.Kolordu Kumandanı İhsan Paşa'nın ricasıyla taarruz durduruldu. Gerekçe olarak takviye kuvvetlerin gelmesi belirtildi. Ancak bu kuvvetler Sarıkamış'a oldukça uzak bir mesafede idi. Bu karar savaşın dönüm noktası oldu. 27 Aralık günü Ruslar takviye güç almışlardı. Türk Ordusunun taarruzu püskürtüldü²⁸. Türk Ordusunun değil takviye almak askere yiyecek ve yatacak yer sağlamak gibi bir imkanı dahi yoktu. Bir metre kar vardı. Savaş hattında köy bulunmamakta idi. Türk ordugahında tek bir yemek vardı. Zeytin ve ekmeğ. 25 Aralık'tan itibaren asker ordugahını çadırsız ve karlar üstünde kurmuştu. Yani sıfırın altında 35-40 derecede açıkta uyuyorlardı. Artık donarak ölmeler veya kısmen donarak el ve ayak parmakları kopanlar vardı. Mahrumiyet son kertesine varmıştı. Asker huzursuz ve sinirliydi. Erat seferin gereksiz ve yanlış yapıldığına kanaat getirmeye başlamıştı. Bu arada firarlarda iyiden iyiyeye artmaya başlamıştı²⁹.

Ruslar Demiryolunu kullanarak Sarıkamış'a sürekli olarak takviye güç yığıyorlardı. 10.Kolordu'nun Allahuekber dağlarını aşması da oldukça güç olmuştu. Beyköye gelen askerleri ayakları şiş olanlar yüzde yirmiyi bulmuştu. Birlikler arasında muhabere imkanı da bulunmamakta idi³⁰.

29 ve 30 Aralık günü IX. Ve X.Kolordular Sarıkamış'a taarruz etti. Rus Ordusu 15.000 kişilik bir ordu toplamıştı. Yapılan taarruzlar Ruslar tarafından püskürtüldü. Türk askerlerinin bazıları Sarıkamış'a girmeye muvaffak oldularsa da kasaba dahilinde dağıldıklarından başarılı olamamışlardı³¹. 4 Ocakta 1915'te

²⁶ Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi, II, s.324.

²⁷ Boğuşlu, s.77.

²⁸ Belen, s.224.

²⁹ Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi, II,s.325-326.

³⁰ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3ncü Ordu Harekâtı, I, s.451-455.

³¹ Belen, s.224; Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3ncü Ordu Harekâtı, I, s.470.

Rusların karşı taarruzu başlamasına rağmen yeterince etkili değildi. Rus ordusu da gerek savaş ve gerekse iklim şartları yüzünden oldukça yorgundu³². Aynı tarihte X.Kolordu soldan kuşatılmış bir şekilde Narman'a doğru çekildi. IX.Kolordu da Sarıkamış-Bardız arasında Ruslar tarafından neredeyse yok edilmişti. Ruslar Bardız'ı yeniden işgal etmişlerdi³³.

Bu yenilgiden sonra III.Türk ordusu, taarruzdan önce işgal etmiş olduğu Azap Mevziine (Tutak-Narman Hattına) çekildi. Ruslar da takiplerini bu hatta durdurarak yeniden teşkilatlanmaya ve birliklerini takviyeye başlamışlardı. Rus Taarruzu 1915 Nisan'ında başlamış ve 1916 ve 1917 yıllarında da süren savaşlarla Doğu Anadolu'nun büyük bir kısmını işgal etmişlerdi³⁴.

Enver Paşa artık yapacak bir şeyin olmadığını görünce ordu kumandanlığını Hafız Hakkı'ya bırakarak İstanbul'a dönmek üzere cepheden ayrıldı. Yanında Bronzart Paşa olduğu halde Ulukışla'ya vardı. Burada Amcası Halil Paşa ile Karşılaştı. Halil Paşa o günleri şöyle aktarmaktadır: “Enver Paşa'nın ağzını yolda bıçak açmıyordu. Yorgun ve kederli bir halde gözleri dalıyor, düşünüyor, düşünüyordu. Bunun da sebebi Sarıkamış Harekâtı idi. Enver bir ara bana şunları söyledi; - Amca, Sarıkamış harekâtı çok kötü bir netice verdi. Bu sebeple kuvve-i seferiye'yi Üçüncü Ordu üzerine sevk etmek zarureti doğmuş bulunuyor. Sen, yeni teşkil edilecek bir fırka ile İran'a gideceksin”³⁵.

Enver Paşa'nın bu savaştaki rolü elbette tartışılmaz bir seviyede idi. Sarıkamış'ın alınamaması ve binlerce askerin düşmana değil de kıya feda edilmesi muhtemelen Enver Paşa'nın ordu içerisindeki konumunu sarsmış olması gerekirdi. Faik Tonguç anılarında durumu şöyle aktarmaktadır: “yaralı ve bitkin subaylarla konuşunca birçok acı gerçeği öğreniyorduk. Hemen hepsi bu felaketin biricik yaratıcısı Enver Paşa'yı gösteriyordu. ‘Buradan kaçması biraz geç kalsaydı canını okuyacaktık’ gibi sözlerle Harbiye Nazırı'na, kahvede yüksek sesle hiç çekinmeden, korkmadan en ağır küfürleri hakaretleri pervasız savuruyorlardı”³⁶. Ancak Enver Paşa'ya karşı en ufak bir isyanın olmaması ve Osmanlı Ordularını idare etmeye devam etmesi bu serzenişlerin kişisel çerçevede kaldığını göstermektedir.

Sarıkamış Taarruzu ile ilgili olarak bir çok spekülasyon yapılmaktadır. Bunların içerisinde özellikle; verilen kayıpların toplamının ne olduğu en çok tartışılan konulardan birisidir. Herkes tarafından bilinen 90.000 rakamıdır ki,

³² Belen, 226-227.

³³ Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi, II,s.330.

³⁴ Görgülü, s.102.

³⁵ Taylan Sorgun, Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, İstanbul, 1997, s.138.

³⁶ Tonguç, s.27.

bunun hepside Türk Ordusunun kaybı olarak değerlendirilmektedir. Ancak o dönemi yaşamış olan ve verdiği bilgileri belgeye dayandıran Fahri Belen bu 90.000 efsanesini şöyle açıklamaktadır: “Rus genel karargahı Türk Ordusu’nun 90.000 kişi kaybettiğini, IX.Kolordu’nun esir edildiğini bütün dünyaya yaymıştı. Sarıkamış Muharebesi’nde Rus ordusu 30.000 Türk ordusu da 50.000 kişi kaybetti. Rus kaynaklarına göre Türk kayıpları 90.000 kişidir. Dağlarda karlar kalktıktan sonra 25.000 cesedin gömüldüğünü yazarlar”³⁷.

General Ali İhsan Sabis’te bu olayı şöyle aktarmaktadır: “100.000 kişilik üç kolordunun iki hafta içinde 15.000 kişiye düşmesi, topları ile silahlarının ve nakil araçlarının yarısından fazlasının kaybolması, bütün gidip gelme yolları üzerinde kanlı veya donmuş mezarlı onbinlerce şehit bırakılması, ordunun gerek maddi gerek manevi güçlerinden çok şeylerin kaybolması ile özetlenebilir” demektedir. Yenilginin getirdiği şaşkınlık ve korkunç bozgun kayıp sayımının o devirde iyi yapılamadığını ortaya çıkarmaktadır. Meraşal Fevzi Çakmak’ta bu sayıyı 60.000 olarak kabul etmenin doğru olacağını belirtmektedir. Liman Von Sanders’te 90.000 kişiden 12.000 kişi kaldı der³⁸.

Ruslar savaş esnasında 7000 esir aldıklarını ve savaştan sonra 23.000 ölü gömdüklerini resmi yayınlarında bildirmişlerdir. Bu aynen kabul olunmaktadır. XI.Kolordu bölgesinde 10.000, savaş hattı gerisinde donma ve hastalık nedeniyle 20.000 erin daha öldüğü sanıldığından, kayıpların toplamı 60.000’i bulmaktadır. Bu savaşta ölü sayısının çok fazla olmasının nedeni yeteri kadar sağlık personeli ile hastanelerin bulunmaması idi. III.Ordu’nun giyim kuşam durumu ile beslenme durumu da çok yetersizdi. Örneğin Erzurum’da ancak 900 kişilik bir hastane vardı. Halbuki öyle günler olmuştu ki, 15.000 hasta ve yaralı Erzurum’a toplanmıştı. Bu hastalar odun yığınları gibi çadırların içinde birbiri üzerine yığılmış ve bakımları yapılamamıştı. Sarıkamış taarruzundan sonra çıkan tifüs hastalığı da durumu daha feci bir hale getirmişti. Bu hastalıktan dolayı verilen kayıplar oldukça fazla idi. III.Ordu Kumandanlığına atanmış olan Hafız Hakkı Paşa dahi Tifüs’ten ölenler arasında idi. Rus Ordusu’nun kayıplarına gelince; Rus ordusu giyim, kuşam ve beslenme yönünden daha iyi durumda idi. Şiddetli kış koşulları bu orduyu Türk ordusu kadar etkileyememişti. Rusların kendi açıklamalarına göre savaşta 20.000 ve donma nedeniyle 9.000 ölü verdikleri bildirilmişti. Buna Türk ordusu tarafından alınan 2-3000 esirde eklenecek olursa Rus kayıplarının tamamının 32.000 civarında olduğu görülmektedir³⁹.

³⁷ Belen, s.227

³⁸ Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi, II, s.335.

³⁹ Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3ncü Ordu Harekâtı, I, s.536.

Rakamlar arasındaki farklılıklara rağmen değişmeyen bir gerçek var ki, o da Türk ordusunun kaybının Ruslardan fazla olduğudur. Ama bunun da kesinlikle 90.000 olmadığıdır. Bu savaşa başlanırken Türkistan'a ulaşmak amaçlanmıştı. Sarıkamış oraya varmak için alınması gereken noktalardan birisi idi. Mağlubiyetten sonra Türkistan yolu kapanmış ve Doğu Anadolu Rus istilasına açık bir hale gelmişti. Bu savaşın sonucunu belirleyen en önemli unsur da iklim şartları olmuştu. Enver Paşa ve devletin idarecileri için artık yapılması gereken, bu savaşın en azından psikolojik etkilerini bertaraf etmek amacıyla yaşananları unutmak idi. Bu anlayış genel bir eylem halini aldı. Gerek Osmanlı döneminde ve gerekse Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra geçmişimizin bir parçası olan bu drama yeterince hafızalarımızda yer vermedik. Bu açıdan bakınca son yıllarda gerçekleştirilen bazı olumlu faaliyetler ümitlerimizin yeşermesine sebep olmaktadır.

KAYNAKLAR

- AYDEMİR, Şevket Süreyya, Enver Paşa, III, İstanbul, 1978
- BELEN, Fahri, 20nci Yüzyılda Osmanlı Devleti, İstanbul, 1973.
- Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi, Kafkas Cephesi, 3ncü Ordu Harekâtı, I, Ankara, 1993.
- Birinci Dünya Savaşı Ansiklopedisi, I, İstanbul, 1976.
- BOĞUŞLU, Mahmut, 1.Cihan Harbi, İstanbul 1997.
- FROMKİN, David, Barışa son veren Barış, (çev:Mehmet Harmancı), İstanbul, 1989.
- GÖRGÜLÜ, İsmet, On Yıllık Harbin Kadrosu, Ankara, 1993.
- Kaymakam Şerif Bey, Sarıkamış İhata Manevrası, (Yay. hzl: Murat Çulcu), İstanbul, 1998.
- ÖZDEMİR, Yavuz, Bir Savaşın Bilinmeyen Öyküsü, Erzurum, 2003.
- SANDER, Oral, Siyasi Tarih, İlkçağlardan 1918'e, Ankara, 1989.
- Sonsuz Görevde Nöbet, Paul Leverkuehn'in Anıları, (çev: Zekiye Hasançebi), İstanbul,1998.
- SORGUN, Taylan, Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, İstanbul, 1997.
- TONGUÇ, Faik, Birinci Dünya Savaşı'nda Bir Yedek Subay'ın Anıları, İstanbul, 1999.
- YILMAZ, Veli, 1.Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar, İstanbul, 1993.